

НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО

Серија монографија
АРХЕОЛОШКА ТОПОГРАФИЈА БАНАТА
Том 4

ПАНЧЕВО 2020

НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО

**АРХЕОЛОШКА ТОПОГРАФИЈА
ПОДРУЧЈА ГРАДА ПАНЧЕВА 1**

ПАНЧЕВО 2020

Издавач:

Народни музеј Панчево

За издавача:

Мирослав Бирцлин

Руководиоци пројекта

„Археолошка топографија Баната”:

Станко Трифуновић

Ивана Пашић

Војислав Ђорђевић

Јелена Ђорђевић

Уредници:

Јелена Ђорђевић

Војислав Ђорђевић

Рецензенти:

др Миомир Кораћ

др Емина Зечевић

Лектура и коректура:

аутори

Аутори каталога налазишта:

Војислав Ђорђевић

Јелена Ђорђевић

Аутори посебних текстова и обрада археолошких налаза:

Станко Трифуновић

(Музеј Војводине - Нови Сад)

Бранко Ристановић

(Природно-математички факултет,

Департман за географију - Нови Сад)

Војислав Ђорђевић

(Народни музеј Панчево)

Ивана Пашић (Покрајински завод

за заштиту споменика културе -

Петроварадин)

Дејан Радичевић

(Филозофски факултет - Београд)

Александар Крстић

(Историјски институт - Београд)

Драган Јовановић (Градски музеј - Вршац)

Јелена Ђорђевић

(Народни музеј - Панчево)

Рекогносцирање терена и фотографије налазишта:

Јелена Ђорђевић

Станко Трифуновић

Дејан Радичевић

Ивана Пашић

Војислав Ђорђевић

Текст каталога:

Војислав Ђорђевић

Јелена Ђорђевић

Обрада карата:

Ивана Пашић

Јелена Ђорђевић

Фотографије налаза:

Велимир Пилиповић

Војислав Ђорђевић

Радован Ђерић

Цртежи налаза:

Војислав Ђорђевић

Јелена Ђорђевић

Рачунарска обрада цртежа и фотографија налаза:

Весна Карпузовић

Табле:

Јелена Ђорђевић

Графички дизајн:

Кристијан Релић

Припрема за штампу:

Јована Вуковић

Штампа:

Бирограф, Земун

Тираж:

300 примерака

ISBN:.....

ISBN:.....

**Штампање ове публикације омогућило је
Министарство културе Републике Србије**

САДРЖАЈ

УВОД

Уводна реч (В. Ђорђевић и Ј. Ђорђевић)

Географске одлике (Б. Ристановић)

Историјат истраживања (В. Ђорђевић)

КАТАЛОГ ЛОКАЛИТЕТА

Банатски Брестовац

Омољица

Иваново

Старчево

Војловица

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Неолит и енеолит (Ј. Ђорђевић и В. Ђорђевић)

Бронзано и гвоздено доба (Д. Б. Јовановић)

Антички период (С. Трифуновић)

Рани средњи век (И. Пашић и Ј. Ђорђевић)

Позни средњи век (Ј. Ђорђевић, В. Ђорђевић и Д. Радичевић)

Средњовековна топонимија (А. Крстић)

ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЈА

УВОДНА РЕЧ

Пред читаоцем се налази четврти том едиције *Археолошка топографија Баната*, који је овог пута посвећен јужном делу подручју града Панчева. У монографији је приказано више од 307 археолошких налазишта која су регистрована на простору пет катастарских општина (Банатски Брестовац, Омољица, Иваново, Старчево и Војловица, која је и градско насеље Панчева).¹ Иако средње величине, подручје града Панчева веома је густо испуњено локацијама са археолошким садржајем. Велики број регистрованих налазишта и обимна археолошка грађа која је прикупљена на територији града Панчева, условили су и начин на који ће она бити презентована, стога ова монографија представља прву књигу у низу, која се тиче археолошке грађе са овог простора. Археолошке локалитете и налазе из преосталих шест катастарских општина (Панчево, Долово, Банатско Ново Село, Качарево, Јабука и Глогоњ) намеравамо да представимо у наредним томовима ове едиције.

Када су 2004. године колега Станко Трифуновић из Музеја Војводине и колегиница Ивана Пашић из Покрајинског завода за заштиту споменика културе Војводине из Новог Сада покренули рад на систематском евидентирању археолошких налазишта на подручју севера Баната у оквиру пројекта *Систематско археолошко рекогносцирање северног Баната*, од самог почетка смо се прикључили извођењу овог позамашног посла. Подстакнути истим мотивима, а то су пре свега недостатак целовите слике било које археолошке појаве, епохе или веће територије, боља заштита археолошких налазишта, али и одличним резултатима добијеним археолошким рекогносцирањем општине Нови Кнежевац, са истим методолошким приступом током 2007. године смо започели рад на простору јужног Баната, на територији коју покрива наша установа, у оквиру пројекта *Систематско археолошко рекогносцирање општине Панчево*. На тај начин је пројекат обједињен, па данас носи назив *Археолошка топографија Баната*. До 2013. године довршен је теренски рад на прикупљању података из свих катастарских општина града Панчева, а наредне године започели смо систематско рекогносцирање простора општине Ковин, где је до тренутка настанка овог текста завршен теренски рад у катастарским општинама Дубовац, Гај, Ковин и Делиблато. Пројекат је финансиран највише средствима Министарства културе и информисања Републике Србије и нешто скромније Покрајинског секретаријата за културу Извршног Већа Војводине.

Ова монографија у потпуности задржава успостављену концепцију, која је формирана у претходне две публиковане монографије, за општине Нови Кнежевац и Чока, као и у трећој, за северозападни део града Кикинде, чије публикување се очекује скоро истовремено са овом књигом. Истоветна је и методологија теренског рада, као и обрада налаза, њихова интерпретација и презентација, а заснована је на техничким могућностима којима располажемо и нормама Савета Европе, које је тим који је ангажован на овом пројекту усвојио још на самом почетку извођења. Укратко, на терену смо обишли све позиције на којима су се могла очекивати археолошка налазишта, а на свим новооткривеним локалитетима, као и оним који су на терену препознати преко података из раније документације и литературе, према простирању површинских археолошких налаза, обележили смо границе налазишта,

¹ Током 2010. године дошло је до промене граница катастарске општине Старчево, када је део атара северно од магистралног пута Панчево-Ковин прикључен подручју катастарске општине Панчево, па су самим тим и сви локалитети (укупно 24) који су овде регистровани, „прешли” на територију панчевачког атара. Резултати археолошких рекогносцирања обављених 2007. године су сумарно публиковани у форми извештаја (Ђорђевић и Ђорђевић 2015), где је приказан одређени број археолошких налазишта са подручја атара Банатског Брестовца, Омољице и Старчева, која су опширније обрађена у овој монографији.

препознавањем топографских одлика са терена на карти и узимањем координата уређајем за сателитску навигацију. На овај начин у највећој мери смо искључили субјективни фактор у позиционирању налазишта. Све координате су убележене у Гаус–Кригеровој пројекцији, основи државног координатног система Републике Србије.²

Археолошка налазишта су у монографији, осим текстуалног дела, представљена на 796 илустрација (фотографије, карте, табле и табеле), у каталогу налазишта који чини највећи део књиге. Свако налазиште је представљено фотографијом, детаљним положајем на карти са подлогом размере 1:5000, положајем на збирним картама са подлогом размере 1:25000, положајем на збирним картама појединих епоха, таблом са избором налаза и веома сведеним и стандардизованим текстуалним описом, који је нешто опширнији само у случају локалитета истраживаних у већем обиму и оних који су регистровани ранијим истраживањима. Намера је да се многобројни подаци учине што прегледнијим и доступним, пре свега професионалним археолозима, односно да буду полазна основа будућим истраживачима одређених епоха који се буду бавили овим простором.

Пре 2007. године, када смо отпочели рад на пројекту, на територији атара насеља која су обухваћена у овој монографији било је регистровано нешто више од 78 археолошких налазишта, а на 12 локалитета су вршена археолошка ископавања мањег или већег обима. Иако је одређени број ових налазишта откривен још у периоду аматерског сакупљања старина у другој половини 19. века и почетком 20. века, највећи број је регистрован у периоду после светских ратова, када су обављена и прва професионална археолошка ископавања, најпре Д. Карапанџића 1922. године на локалитету „Златица” у Омољици, а потом и М. Грбића 1928. године на локалитету „Град” у Старчеву. Интересатно је да су ови први професионални подстицаји долазили из Београда и од стране кустоса тадашњег Хисториско-уметничког музеја (данас Народни музеј Београд). Велики замах у систематском бележењу археолошких налазишта на овој територији догађа се после 2. светског рата, додуше мањег обима и ограниченог на тематске топографско-археолошке целине. То је плод вредног рада неколико генерација послератних археолога Народног музеја Панчево. Од краја 70-тих година прошлог века, када се оснива Јединица заштите споменика културе Народног музеја Панчево (данас Регионални завод за заштиту споменика културе), археолошка истраживања добијају и заштитарску компоненту, од када се бележи повећан број заштитних интервенција и ископавања. У новије време обављана су археолошка ископавања већег обима на простору Рафинерије нафте у Панчеву и на локалитету „Преко Слатине” у Омољици. Сва археолошка грађа добијена овим ранијим истраживањима искоришћена је и уклопљена у концепцију издавања ове едиције. Осим грађе из панчевачког музеја, приказан је део налаза који се данас чувају у фондовима Народног музеја Зрењанин и Градског музеја у Вршцу, а потичу са територије обрађене у овој монографији.³

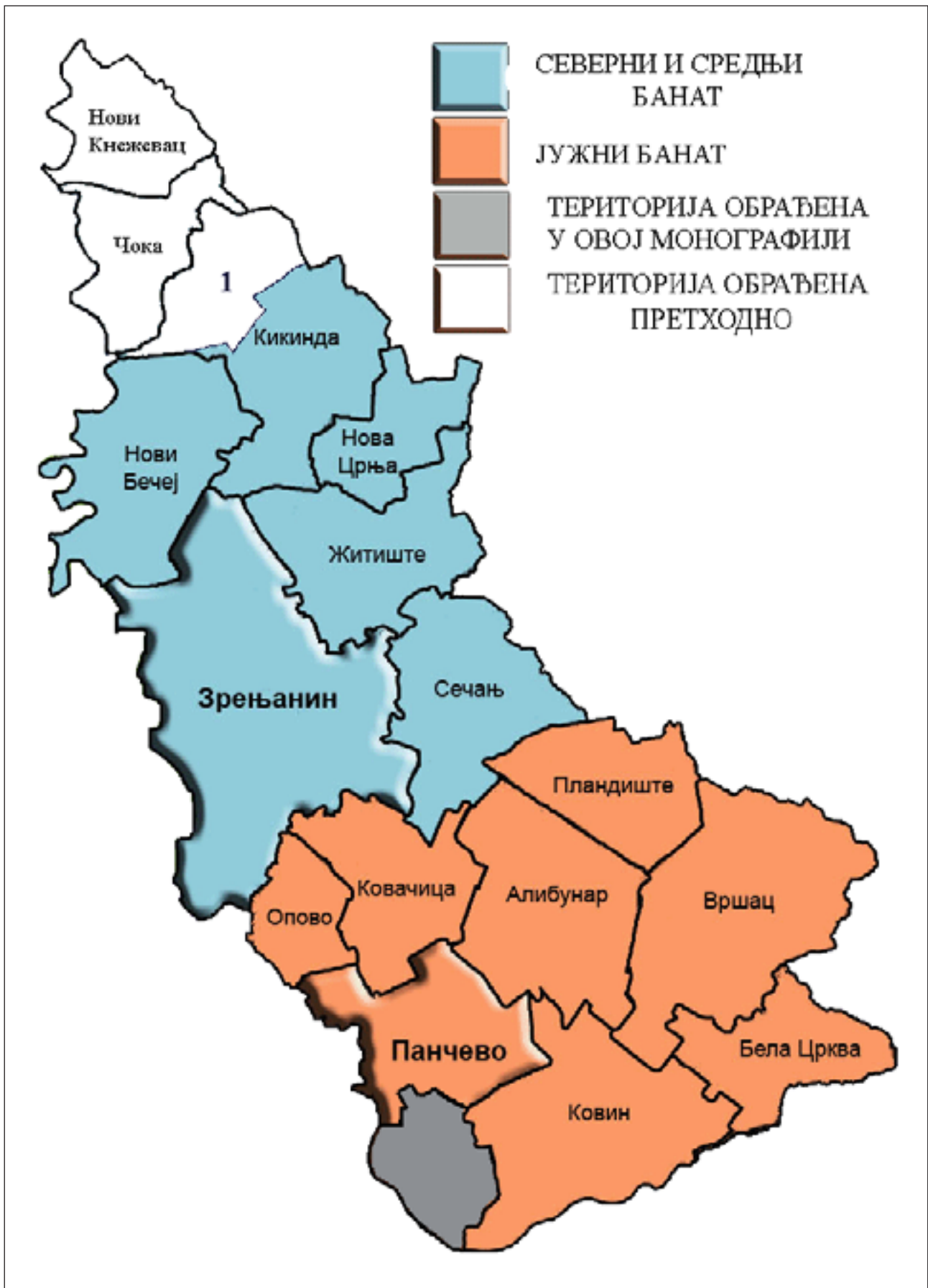
Слично монографији о археолошким налазиштима у граду Кикинди, у тим који је радио на овој монографији укључен је Бранко Ристановић, професор географије на Природно-математичком факултету у Новом Саду, који је израдио поглавље о природно-географским одликама терена и на тај начин знатно обогатио текст и сам пројекат. Изостао је прилог Дубравке Николић и Славише Перића о епохама неолита и енеолита, колега које су

2 Опширније о методологији рада и концепцији серија монографија видети у Трифуновић 2012: 9–12, 14–18, 35–36.

3 Овом приликом захваљујемо се колеги Александру Шаломону, кустосу археологу Народног музеја Зрењанин, на информацијама и прикупљеној грађи која се чува у овом Музеју, а потиче са локалитета у Омољици и околини. Такође се захваљујемо колеги Јовану Митровићу, кустосу археологу Народног музеја Београд, на пруженим информацијама везаним за налазишта у Иванову. Грађу из Градског музеја у Вршцу прикупио је и фотографисао колега Драган Јовановић, кустос вршачког музеја, који је и аутор прилога о епохи бронзаног и гвозденог доба у овој монографији.

извршиле хронолошко-типолошку класификацију ових налаза. Услед тога, краћи прилог о израдили су уредници монографије, ограничавајући се на сумарну анализу топографских позиција локалитета и основну хронолошку поделу налаза, не залазећи у дубље анализе хронолошких проблема који се тичу неолитског и енеолитског периода. У односу на претходне монографије, дошло је до промене и у делу књиге где се обрађује тема средњовековне топономастике. Ауторства текста се прихватио колега Александар Крстић, научни сарадник Историјског института у Београду, који је, осим већ стандардне анализе средњовековних и нововековних топонима и хидронима, пружио и кратак осврт на историјске догађаје у овим областима током епохе средњег века и новог доба. Издавањем четврте, односно прве монографије о археолошким налазиштима на подручју града Панчева, сматрамо да смо начинили само почетни корак. Надамо се да ће, уз подршку надлежних институција, која до сада није изостајала, ова пракса бити настављена, јер добра воља постоји да се и преостали прикупљени подаци и грађа обраде и прикажу у неким наредним томовима ове серије.

Уредници

Карта 2. Територије општина и градова у Банату.

Средњовековна топонимија

Александар Крстић

Топонимија забележена у средњовековним изворима и османским дефтерима из XVI века

О средњовековној топонимији са данашњег подручја града Панчева, а посебно његовог јужног дела (К. О. Војловица, Старчево, Омољица, Иваново, Банатски Брестовац) остало је врло мало података у сачуваним средњовековним изворима (13–15. век). Разлози за то леже, пре свега, у уништавању средњовековне архивске грађе у време пустошећих османских упада на територију данашњег јужног Баната током друге половине 15. и прве половине 16. века, као и након завођења османске власти на том подручју 1551/1552. године. Ратна разарања у овој пограничној области узроковала су и велике демографске и етничке промене у наведеном периоду, што је доводило и до промене топонимије. С друге стране, османски пописни дефтери из друге половине 16. века, настали у фискалне сврхе, садрже драгоцене податке о насељима и становништву на овој територији. Они, као и други извори из 16–18. века (поменици, старе географске карте, аустријски пописи) омогућавају да се насељеност панчевачке територије у наведеном раздобљу прати у континуитету.

На насељеност данашњег подручја града Панчева у средњем веку и изглед и распоред средњовековних насеља значајно су утицали и природни услови, који су били различити од данашњих. На левој обали Дунава, од ушћа Тисе до ушћа Караша, речни рукавци и мочварно подручје протезали су се у ширини од 2 до 10 километара. Због тога се средњовековна насеља на том подручју нису налазила на самој обали Дунава. Тамиш, Бегеј, и други, мањи водотокови меандрирали су и разливали се по равници, правећи наносе и подижући обале, па су тако мењали своја корита и стварали мртваје и језера. Преко ових мртваја и бара били су повезани и доњи токови Бегеја и Тамиша (Györffy 1987: 305–306; уп. аустријску карту Тамишког Баната: *Temeschwarer Banat*[1763–1787]). На влажним алувијалним равнима расле су високе траве, трска и ритске шуме, а на лесним површинама степске траве и шибље. Текуће и стајаће воде биле су богате разним врстама рибе. Поред значајне улоге које су за исхрану људи имали лов и риболов, од пољопривредних делатности најважније су биле узгој житарица и сточарство. О изгледу и величини средњовековних насеља на овом простору нема података у писаним изворима. Како показују резултати археолошких истраживања саопштени у овој књизи, средњовековна насеља су углавном настајала на уздигнутим местима дуж мањих речних токова (Надел, Поњавица, локални потоци). Подаци османских дефтера из друге половине 16. века пружају сличну слику распореда сеоских насеља у јужном делу Панчевачке нахије (Engel 1996a, карта у прилогу).

После досељавања Мађара у Карпатско-панонски басен (895/896) и стварања угарске државе у другој половини 10. века, на подручју јужног Баната живело је мешовито словенско и мађарско становништво. Мађари су све до друге половине 11. столећа упражњавали већином номадски начин живота, боравећи лети у шаторима, а зими у полуземуницама, и бавећи се претежно сточарством, нарочито узгојем коња. Седелачка словенска популација обрађивала је земљу и живела у малим насеобинама сачињеним од полуземуница укопаних у лесним гредама дуж обала река или ритова. На насељавање појединих група мађарског становништва на територији јужног Баната и на трагове њихове првобитне племенске организације указује и топонимија. На пример, сматра се да назив села Јенова, забележен у османским пописима 16. века (касније потес Јеновац северно од Панчева), потиче од

имена старомађарског племена Јепѓ. Према истим тумачењима, од имена другог мађарског племена Тарјан долази назив каснијег села, сада потеса Трњани југоисточно од Панчева (Halasi-Kun 1987: 130–131; Györffy 1987: 308). Вероватније је, ипак, да име овог села треба изводити од словенске речи трн. Поједини топоними такође указују на присуство других етничких група у широј околини Панчева у средњем веку. Тако име насеља Сакуле води порекло од Секеља, Баранда и Кулпин (село, касније потес код Ченте) од варјашких или печенешких група, док је Борча изгледа топоним куманског порекла. С друге стране, топоним Максонд (Макшонд), садашњи Алибунар, по свему судећи потиче од Алана (Јаса). Ове етничке групе биле су током средњег века ангазоване првенствено у војној и граничној служби, па се њихова насеља срећу у пограничним крајевима Угарске краљевине, какав је био јужни Банат (Györffy 1987: 308, 319, 321, 471; Engel 2001: 22–23; Оџа 2015: 35–36).

Панчевачки крај је у средњем веку припадао Ковинској жупанији, чије је седиште било у тврђави Ковин на Дунаву. Посаде тврђава, првобитно земљаних утврђења, у 11. и 12. веку чинили су ратници – *iobagiones castri*, док је слој сељака, званих „тврђавски људи” (*castrenses*) био задужен за издржавање и снабдевање тврђаве храном. Тако је село Војла (данашња Војловица код Панчева) припадала тврђави Крашо, седишту суседне Крашовске жупаније. Међутим, крајем 12. и током првих деценија 13. столећа бројна краљевска имања и тврђавска земља у Угарској прешли су у руке племства и Католичке цркве. Исти случај био је и са селом Војла, коју је краљ Андрија II 1230. године даровао Николи, сину Утрина из рода Чак. После Монголске најезде (1241–1242), која је донела велика разарања и депопулацију и на простору данашњег Баната, краљ Бела IV је предузео бројне мере за јачање одбране угарских граница. Између осталог, витезовима јовановцима поверен је Северински банат, као и пограничне тврђаве на Дунаву. Тако су јовановци 1247. године од краља добили и посед Војлу поред Дунава (Theiner, Mon. Hung. I: 210; Györffy 1987: 311).

Пописи папске десетине скупљане у Чанадској бискупији 1333–1335. године уопште не бележе Ковински архиђаконат (који се помиње 1288. године), док је у Торонталском архиђаконату најјужнија парохија била Жељ код Опова (Rationes I/1: 153, 156; Györffy 1987: 310, 312–313, 321; Крстић 2006: 32). Није сасвим јасно да ли је одсуство парохија из јужног дела Ковинске жупаније, односно из Ковинског архиђаконата у пописима папске десетине само последица слабе насељености и великог броја некатоличког живља, или постоји још неки разлог. У сваком случају, присуство појединих група српског становништва на просторима Ковинске жупаније документовано је још шездесетих година 14. столећа (на пример, у Орловату: Györffy 1987: 313, 314–315), дакле пре него што су започеле српске сеобе преко Саве и Дунава, изазване османским притиском од краја 14. и током 15. века. У циљу јачања католичанства на овом подручју половином 14. столећа основана је Ковинска фрањевачка кустодија, а краљ Лудовик I тражио је 1366. године од племства и градова Ковинске и Крашовске жупаније да сакупе „словенске или шизматичке” свештенике са породицама и имовином и да их предају крашовском жупану (Hurmuzaki I/2: 132; Крстић 2006: 32; Крстић 2010: 76).

Током владавине краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437) погранични крајеви у Подунављу добијају на значају због османског војног притиска. Као последица тога подижу се нова утврђења на дунавској граници, међу њима и Торњиште у близини Панчева. Краљ је подстицао развој градова у овим областима, па је тако у више наврата давао привилегије становницима Ковина (Витковић 1887: 13–22; Magdics 1888: 20–21, 24, 29–30, 34–35; Крстић 2006: 34–36, 39–40). У истом периоду развија се и Панчево, које се први пут у сачуваним писаним изворима јавља 1430. и 1433. године. Док га ковински жупан и заповедник Београда Матко Таловац назива селом (лат. *villa: Thallóczy és Áldásy*: 87–88),

бургундски путник Бертрандон дела Брокијер га види као отворено трговиште (франц. *ville champestre*: Брокијер 1950: 146–147; Крстић 2006: 40; Крстић 2016: 139). Иако потом поново ишчезава из иначе малобројних извора, Панчево се свакако развило у већој мери у односу на околна рурална насеља. То се може закључити на основу неколико султанових наредби из 1545. године, из којих се сазнаје да су једну неименовану варош прекопута Београда, на обали Тамиша, Турци разорили приликом освајања овог града 1521. године (Кршић 2012: 138). У питању је, по свему судећи, управо Панчево. Такође, чињеница је да је Панчево одмах после османског освајања постало седиште нахије и имало статус вароши (Engel 1996a: 104, 167; Zirojević 2008: 157, 237–238; Крстић 2006: 40). Настанку и развоју Панчева допринело је, пре свега, то што се насеље налазило на важном саобраћајном чворишту. У близини Панчева био је прелаз преко Дунава, који се користио како у средњем веку, тако и у османском периоду. Код Панчева су се рачвали путеви који су од Ковина ишли ка Тителу и ка Барлоду (Орловату) односно према Бечкереку, као и пут ка Максонду (Алибунару) и даље ка Ердшомљу (Вршцу) и Темишвару (Györffy 1987: 311–312; Крстић 2006: 28–29; Zirojević 2008: 61–63, 157, 238).

О слабој очуваности података о средњовековним насељима на данашњој градској територији Панчева најбоље сведочи чињеница да се на простору који обрађује ова монографија са сигурношћу може идентификовати само насеље *Molwiza*, данашња Омољица. Ово насеље, заједно са неколико других села у Ковинској жупанији (*Dezeliinez*, *Bolchynowcz*, *Dragosiinez*, *Derma*, *Kowasdiinez*) припадало је током шесте деценије 15. века кастеланима ковинске тврђаве, браћи Јовану и Антонију из породице Жидо (Ђирковић 1970: 85–86, нап. 13; Крстић 2006: 37–38; Krstić 2019: 108–109). Од наведених насеља, која је краљ Матија Корвин одузео браћи Жидо због тога што су тврђаву Ковин предали деспоту Лазару Бранковићу (1457), поред Молвице може се убицирати још само Коваждица. Ово насеље, како показују османски дефтери, налазило се код Плочице западно од Ковина (Engel 1996a: 80). Имајући у виду положај Молвице и Коваждица, и околност да се ради о поседима ковинских кастелана, може се претпоставити да се још неко од сада неубицираних насеља овог властелинства налазило у атару Омољице, Банатског Брестовца или Старчева.

Словенски, односно славизирани облици наведених (али и других) топонима јасно показују велико присуство Срба на просторима Ковинске жупаније половином 15. века. Део Срба који су били насељени у Ковину, Скореновцу, Баваништу, као и у околини Торњишта и Х(а)рама (код Банатске Паланке) избегао је дубље у унутрашњост Угарске у време османских упада у јужни Банат после првог пада Србије 1439. године (MNL, DL 13745; Витковић 1887: 13–14; Magdics 1888: 20–21; Динић-Кнежевић 1988: 28; Крстић 2006: 36, 40, 44; Крстић 2010: 80–81; Крстић 2016: 117–118, нап. 13).

После коначног турског освајања српске државе (1459) јужни Банат је деценијама био изложен пустошећим провалама османских одреда. Већ 1460. године Турци су заузели и срушили Ковин и пљачкали по његовој околини. Упади акинџија у јужну Угарску праћени су разарањем насеља и одвођењем становништва у робље. Преживели становници склањали су се дубље у унутрашњост, због чега су погранични крајеви у Подунављу и Посавини постали ретко насељени. Угарски владари су стога не само настојали да привуку пребеге са османских територија, већ су и организовано преводили српско становништво у своју државу. Највеће такве акције спроведене су 1480, 1481, 1494. и 1502. године, када су хиљаде (или чак десетине хиљада) Срба насељене на подручју данашњег Баната (Ђирковић 1982: 386–387, 434–435, 451–452, 460; Крстић 2010: 83–85). Као последица сеоба које су се одвијале током 15. и првих деценија 16. века, већински српски удео у популацији јужног Баната постајао је све изразитији,

а и на другим банатским подручјима бивало је све више српског живља. Османски и угарски извори с почетка пете деценије 16. века подручје данашњег Баната називају „*прави српски вилајет*”, односно „Рашка” (Fodor 1991: 316; Поповић 1955: 32).

Као што је напред речено, Османлије су разориле варош Панчево у време освајања Београда (1521), а може се претпоставити да је тада страдала и тврђава Торњиште (уколико није била срушена и пре тога). Једну деценију касније, Турци су већ контролисали леву обалу Дунава. Смедеревски санџакбег Мехмед-паша Јахјапаша је свом београдском вакуфу, који је почео да оснива између 1530. и 1536. године, поклонио и „острво“ Овчу и Борчу (Томовић 1997: 91–92; Fotić 2001: 441). У то време (1536), забележено је да су Ковин и друге угарске тврђаве на дунавској граници већ више година биле под турском влашћу (Oláh 1735: 31; Крстић 2006: 39; Крстић 2010: 86). Српско становништво које је прешло са османских територија обновило је панчевачко насеље, које је 1545. године имало око сто кућа. Иако је султан Сулејман тада наредио расељавање овог насеља због његове изолованости и немогућности контроле робе на тамошњој скели, то се по свему судећи није догодило (Sahillioğlu 2002: док. бр. 190, 275, 279, 524; Крешић 2012: 138).

Под османском влашћу настављено је насељавање Срба из Смедеревског, Крушевачког, Зворничког и Видинског санџака у Темишварски ејалет (Катић 2003: 147, 150–151). Резултат таквих етничких кретања био је да су Срби крајем седме деценије 16. века у средњем и јужном делу данашњег српског Баната чинили скоро 90% становништва (Пача 2007: 87–103).

Процес насељавања може се пратити и на примеру Панчевачке нахије. Поред Панчева и Ковина, који су имали статус вароши, у овој нахији је 1554. године пописано још 26 насељених села, све укупно са 452 пореске куће. Године 1569. у истој нахији било је 38 села, а број домаћинстава износио је 1010. Деценију касније, у попис је унето 48 насеља са статусом села, у којима су живеле укупно 1193 породице, чему треба додати још 128 кућа у Панчеву и 62 у Ковину (Engel 1996a: 167–169). Дакле, број становника Панчевачке нахије се за четврт века повећао три пута.

Средњовековни топоними и топоними из XVI века са територије града Панчева (1. део)

Торњиште

Thornista 1430, Castrum Thornisthe 1439, Tornisca 1443.

Утврђење које је надзирано угарску границу на Дунаву између Београда и Ковина подигнуто је вероватно у првим деценијама 15. века. Према Палу Енгелу, Торњиште је, заједно са више других пограничних утврђења на Дунаву, подигао Пипо Спано, жупан Тамишке, Ковинске, Крашовске и више других пограничних жупанија јужне Угарске након 1419. године (Engel 1996b: 446; Engel 2001: 237–238). Постоји мишљење да је топоним настао по кули (торњу), коју су могли подићи јовановци, будући да су од 1247. године држали у свом поседу Војлу поред Дунава (Војловицу) (Theiner, Mon. Hung. I: 210; Györffy 1987: 311, 321). Ипак, у сачуваним изворима Торњиште је први пут поменуто када и Панчево, 10. децембра 1430. године. Тада је београдски капетан и ковински и крашовски жупан Матко Таловац *in villa Panczal prope Thornistam* писао ковинском поджупану Емерику Реметском.

Таловац је од Реметског тражио да са војном пратњом дође код њега у крај око Торњишта (MNL-OL, DL 54731; Thallóczy és Áldásy: 87–88). Седам година касније, Торњиште је изричито наведено као краљевска тврђава (каструм), којом је управљао тадашњи ковински жупан Франко Таловац (Csánki 1894: 115–116; Rokai 1969: 93; Крстић 2006: 39–40). У време османског освајања Србије 1439. године, због турских упада у јужни Банат, страдали су и крајеви око Ковина, Торњишта и Х(а)рама. Док су житељи Ковина побегли на Чепелско острво на Дунаву, где су основали Горњи или Српски Ковин, српске избеглице *de partibus Haram et Tornisca* срећу се 1443. године у месту Алпар у Чонградској жупанији (MNL-OL, DL 13745; Pesty 1880: 419–420; Крстић 2006: 36, 40). Торњиште се касније више не помиње и његова даља судбина није позната.

Није још увек утврђено где се тачно налазио овај каструм. Према неким мишљењима, четвороугаона турска паланка у Панчеву изграђена је на месту средњовековне тврђаве Торњиште (Шмит и Бошковић 1939: 304, 313).

Војла (сада Војловица)

Woyla 1230, ~~1321~~, 1247, *Viyhva* 1554, *Воиловица* XVII век, *Woilloviza* 1723/5.

Посед Војла поред Дунава, недалеко од Земуна (како то бележи једна повеља из 1247. године), припадао је током прве трећине 13. века тврђави Крашо. Према Ђ. Ђерфију, ова тврђава, по којој је названа Крашовска жупанија, идентична је с тврђавом Х(а)рам код Банатске Паланке (Györffy 1987: 487–489). Године 1230. краљ Андрија II доделио је овај дотадашњи посед крашовске тврђаве Николи, сину Утрина из рода Чак, који је наредне године Војлу поклонио својој супрузи (MNL-OL, DL 61127, 61129; Hazai okmánytár VI: 25; Fejér III/2: 230). Краљ Бела IV је 1247. године даровао ово земљиште поред Дунава витезовима јовановцима (Theiner, Mon. Hung. I: 210; Doc. Trans. I: 420).

Каснији средњовековни извори више не помињу Војлу, да би у првом попису Темишварског санџака из 1554. године Војлова била уписана као мезра (сејалиште, селиште, пустара) коју су користили становници Панчева (Engel 1996a: 149). Касније је поново насељена, јер се село Војловица помиње у Пећком поменику с почетка 17. века (Новаковић 1875: 128; Поповић 1955: 100).

Оснивање манастира Војловице, посвећеног Светим Арханђелима, предање ставља у 1383. и 1405. годину. Први сигуран помен манастира је из 1542. године, када је игуман Партеније купио једну штампану књигу. Манастир Војловица је, међутим, по свему судећи старији, јер се најстарији од три слоја живописа датује у другу половину 15. века. Црква је по архитектонско-просторним решењима блиска духу рашког градитељства (Грујић 1939: 338, 369; Матић 1973: 153–171; Јовановић 2000: 31–40). Османски дефтери бележе манастир Свети Арханђел Михаил почев од 1569. године. Тада су у манастиру живела тројица, а десет година касније шесторица монаха (Зиројевић 1984: 79–80; Halasi-Kun 1987: 130–131; Engel 1996a: 169).

Трњан(и)

Tirnan 1554, 1569, 1579.

Село у Панчевачкој нахији, налазило се на истоименом потесу североисточно од Војловице. У дефтеру из 1554. пописано је 15 кућа, 1569. године 10 кућа, а деценију касније 14 домаћинстава (Engel 1996a: 137, 169; Halasi-Kun 1987: 130). Тибор Халаш-Кун транскрибује овај топоним као *Taranan* и изводи га од *Tarjan*, имена једног од седам старих мађарских племена. У том случају би овај назив припадао слоју топонимије који потиче из X века, из времена после досељавања Мађара (такво мишљење заступа и Györffy 1987: 308). Халаш-Кун га такође доводи у везу са тврђавом Торњиште из прве половине 15. века, која се налазила у близини Панчева (Halasi-Kun 1987: 130–131). Међутим, будући да постоји више насеља на српском и јужнословенском подручју са истим или сличним именом (Трњане код Пожаревца, Алексинца и Неготина, Велико, Доње и Горње Трњане код Лесковца, Трњани код Славонског Брода и Добоја, и др.), вероватније је да име села у Панчевачкој нахији треба изводити од словенске речи трн.

Молвица (Омољица)

Molwiiza 1458, *Omoliça/Omolinç* 1554, 1569, 1579, *Omollyicza* о. 1700, *Homoliza* 1717, *Humulicza* 1723/5.

Насеље Молвица у Ковинској жупанији било је почетком друге половине 15. века, заједно са више других села, у поседу Јована и Антонија, синова Петра од Жидоа. Они су били заповедници ковинске тврђаве, који су током унутрашњих сукоба у Угарској 1457. године предали Ковин деспоту Лазару Бранковићу. У марту наредне године мачвански бан и заповедник Београда Михаило Силађи освојио је Ковин и друге подунавске градове које је држао српски деспот, а нови угарски краљ Матија Корвин обрачунао се са деспотовим присталицама. Краљ је 9. маја 1458. године због „невере” одузео браћи Жидо све поседе у Ковинској жупанији, укључујући и Молвицу, и даровао их свом ујаку Силађију (MNL-OL, DL 15239; Ђирковић 1970: 85–86; Крстић 2006: 37–38; Krstić 2019: 108–109). То је једини сачувани податак из средњег века о овом насељу.

Село Омољицу у Панчевачкој нахији 1554. године насељавало је 12 домаћинстава. Деценију и по касније број становника је опао, тако да је у дефтер убележено осам кућа, али је 1579. године у Омољици поново пописано 12 породица (Engel 1996a: 99, 168; Halasi-Kun 1987: 128).

Омољица је остала српско насеље и неколико деценија после успоставе хабубуршке власти у Банату. Године 1717. имала је 50, а 1727. 55 домова, док су 1764. овде живеле укупно 162 породице са статусом граничара и сељака. Немци се насељавају у Омољицу 1765–1768. и 1776. године (Поповић 1955: 134).

Мала Омољица

Mala Omoliça/Omolinç 1569, 1579.

Према подацима које пружа дефтер Темишварског санџака из 1569. године, село Мала Омољица имало је пет кућа, а десет година касније у њему је постојало 13 домаћинстава. Село се свакако налазило у близини Омољице. Према Т. Халаши-Куну, Омољица из османских дефтера 16. столећа идентична је са данашњим Ивановом, док је Мала Омољица данашња Омољица (Halasi-Kun 1987: 128). С друге стране, П. Енгел Малу Омољицу смешта на подручје Иванова (Engel 1996a: 99, 168, карта у прилогу).

(Мали) Ђурђевац

Zenth Gyurgh 1389, 1432, Zenthgyerg 1458, Zenthgergh 1471; Koruçeva dolina, nam-i diğer Mali G'urg'ofçe 1579, Jorgiovaz 1723/5.

Једно од три позната села с именом Сент-Ђурађ у Ковинској жупанији добили су краљевском даровницом великаши Франк и Симон Сечењи у децембру 1389. године (Pesty 1882: 194). Средином 15. века, село је било у поседу капетана Београда и чонградског жупана Стефана Пошафија од Сера. Он је у децембру 1458. године заложио својих 87 поседа, међу којима и варош Барлод (Орловат) и села Базијаш, Протосинац и Сент-Ђурађ у Ковинској жупанији, породицама Орсаг, Мацедонијаи и Форгач за 12000 форинти (Pesty, Magina și Magina 2014: 308–309). После Стефанове смрти и изумирања Пошафија од Сера, краљ Матија је у децембру 1471. године поседе ове породице доделио палатину Михаилу Орсагу од Гута, његовом сину и нећацима, као и Јовану Онгору од Надажда и његовој браћи. Међу дарованим поседима били су и Барлод, Базијаш, Протосинац и Сент-Ђурађ (MNL-OL, DL 17273; Pesty 1882: 427–428). Феликс Милекер је овај Сент-Ђурађ убицирао на потесу Ђурђевац на десној обали Надела, североисточно од Старчева и источно од Панчева (Milleker 1915: 27–28). С друге стране, П. Енгел идентификује поменуто насеље с потесом Ђурђево у атару Плочице у општини Ковин. Ђурђево је у другој половини 16. века такође било село у Панчевачкој нахији (Engel 1996a: 61). Ипак, остаје нејасно да ли и са којим од насеља из османских дефтера, односно садашњих потеса, треба идентификовати средњовековно село Сент-Ђурађ.

Године 1579. у дефтер је уписана ненеасељена мезра Коручева долина, друго име Мали Ђурђевац. На мапи из 1723–1725. године Ђурђевац источно од Панчева је забележен као ненасељен (Der Temesvarer Bannat [1723–1725]; Поповић 1955: 109; Halasi-Kun 1987: 124, 137; Engel 1996a: 61).

Доњи Ђурковац

Dolna G'urkofçe 1569, 1579.

Село је било ненасељено током седме и осме деценије 16. века. Т. Халаши-Кун ово насеље такође везује за средњовековно насеље Сент-Ђурађ, односно за потес Ђурђевац,

североисточно од Старчева и источно од Панчева. П. Енгел га смешта негде у околину Панчева (Halasi-Kun 1987: 137; Engel 1996a: 61, 168).

Старчево

Īstarçova 1554, 1569, 1579, Sztracsevo o. 1700, Starhevo 1717, Starzova 1723/5.

Село Старчево је у време првог пописа Панчевачке нахије имало 20 кућа, затим се увећало на 35, да би до 1579. године опало на 27 домова (Halasi-Kun 1987: 138; Engel 1996a: 131, 169).

Током прве половине 18. века, до насељавања Немаца 1761. године, Старчево је било српско насеље. Године 1717. имало је 50, а деценију касније 38 домова. У Старчеву је 1764. године живело 114 граничарских и сељачких породица (Поповић 1955: 152).

Рекестово/Регестово

Rikistiv(a)/Rekestova 1554, 1569, 1579, Rekestova 1717, Regestova 1723/5.

Према топографској карти из 1723–1725. године, насеље се налазило северозападно од Омољице, поред Надела (Der Temesvarer Bannat [1723–1725]). Топоним је мађарског порекла (rekesztő– преграда, ограда, забран: Szamota és Zolnai 1902–1906: 803) и указује, према Ђ. Ђерфију, на преграђен водоток, односно мртвају погодну за риболов (Györffy 1987: 311, 320). Не помиње се у сачуваним средњовековним изворима, а покушај Ф. Милекера да га веже с неубицираним насељем *Keregd*, забележеним у племићком предикату једног властелина 1452. године, не може се сматрати убедљивим (Csánki 1894: 119; Milleker 1915: 29). Ипак, будући да се село Рекестово помиње већ у дефтеру с почетка друге половине 16. столећа, свакако се ради о средњовековном топониму. У првом периоду османске владавине насеље се стално повећавало: 1554. имало је 10 кућа, 1569. године 15, а деценију касније 25 домаћинстава (Halasi-Kun 1987: 133–134; Engel 1996a: 114, 168).

Почетком 18. века Рекестово је било насељено, па су 1717. године овде пописана четири домаћинства. Међутим, неколико година касније насеље је опустело, јер се девет породица преселило у Белегиш. На карти из 1723–1725. године Регестово је означено као ненасељено (Der Temesvarer Bannat [1723–1725]; Milleker 1915: 29–30; Поповић 1955: 145).

Седлар

Sedlar/Sıdlar 1554, 1569, 1579.

Насеље је бројало 11 домаћинстава у време првог пописа Панчевачке нахије, али је потом запустело. Налазило се на истоименом потесу поред Надела јужно, односно југоисточно од Старчева (Halasi-Kun 1987: 136; Engel 1996a: 122, 169).

Доњи Надел

Dolna Nadel 1569, 1579, Nadeo o. 1700, Nadej 1723/5.

Судећи према топографској карти из 1723–1725, насеље Надел налазило се југоисточно од Старчева, поред истоименог водотока. Траг овог насеља очуван је у називу потеса Надела у атару Старчева (*Der Temesvarer Bannat [1723–1725]*; Поповић 1955: 152). У селу Доњи Надел 1569. живело је 30, а десет година касније 45 породица, што га чини једним од већих насеља у овом делу Панчевачке нахије у том периоду (*Halasi-Kun 1987; Engel 1996a: 93, 168*).

Брестовац (сада Банатски Брестовац)

Pristiva 1554, Brestovač/Bristivač 1569, 1579, Brestovaz 1717.

Брестовац је током друге половине 16. века спадао у насеља са релативно стабилном насељеношћу. Према попису из 1554. године у овом селу живело је 35, а према наредном попису 30 породица, док је 1579. године у Брестовцу било 30 домаћинства (*Halasi-Kun 1987: 110; Engel 1996a: 36, 168*).

Брестовац је у време коначног одласка Турака из Баната имао 12 кућа (1717). Због досељавања, укључујући долазак десетак српских породица из Поморишја средином 18. века, ово српско село је до 1764. године нарасло на 104 граничарска и сељачка дома. Наредне године започело је насељавање Немаца у Брестовац, које је настављено и касније, од 1780. до 1790. године (Поповић 1955: 98–99).

Жирован(ова)

Zirivan/Zirivaniva 1569, 1579, Serovan c. 1700, Sreban 1723/5.

Насеље је према попису с краја седме деценије 16. века имало 25, а десет година касније 45 кућа. На мапи из 1723–1725. означен је као ненасељено место југоисточно од Омољице (*Der Temesvarer Bannat [1723–1725]*; *Halasi-Kun 1987; Engel 1996a: 152, 167; Поповић 1955: 151*).

Хидроними

Од водотокова са подручја Панчева, у средњовековним изворима јављају се само Дунав, Тамиш и Поњавица. Ток реке Дунав на овом подручју спомињу византијски цар Константин VII Порфирогенит средином 10. века (*Δανούβιος: DAI, 140, 178, passim; ВИИНЈ I: 10–11, 28–29, 49*), арапски географ Идризи средином 12. века (*Dunū: Шкриванић 1979: 13; Стојковски 2009: 63–65*), као и анонимни нотар краља Беле у свом спису о досељавању Мађара, насталом највероватније крајем истог или почетком 13. столећа (*Danubius: Anonymus: 88, 92–96, passim*). Помен ове велике реке налазимо и у архивској грађи из 12–

13. и 15. века која се односи на поседе и насеља у Ковинској жупанији (*Danubius*: MNL-OL, DL 27; Theiner, Mon. Hung. I: 210; Theiner, Mon. Slav. I: 34; Doc. Trans. I: 420; Györffy 1987: 305, 316, 317, 319, 321). Османски пописи Темишварског санџака из друге половине 16. века такође бележе насеља и скеле на Дунаву у Панчевачкој нахији (*Tuna*: Halasi-Kun 1987: 109, 126, 130). Реку **Тамиш** помињу Константин VII Порфирогенит (Τιμήσις; DAI: 176) и Аноним (*Tetis*: Anonymus: 32, 94), поједине средњовековне угарске повеље (Anjoukori okmánytár III: 459–461; Györffy 1987: 305, 314), као и османски дефтери из друге половине 16. века (*Tıtiş*: Halasi-Kun 1987: 109, 126, 130). Реку **Поњавицу** спомиње Аноним описујући мађарско освајање Ковина (*Ropousea*: Anonymus: 96).

*Извори и
библиографија*

СКРАЋЕНИЦЕ

ВИИНЈ – Византијски извори за историју народа Југославије
Гласник ДКС – Гласник Друштва конзерватора Србије
Гласник САД – Гласник Српског археолошког друштва
РВМ – Рад војвођанских музеја
РМВ – Рад Музеја Војводине
АЕ – Archaeológiai Értesítő
DAI – De administrando imperio
MNL-OL, DL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai levéltár
TRÉ – Történelmi és régészeti értesítő

ИЗВОРИ

Необјављени извори:

Мађарски национални архив, Будимпешта

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai levéltár (= MNL-OL, DL).

Објављени извори:

Anjoukori okmánytár,

Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, III (1333–1339), ed. Imre Nagy, Budapest 1883.

Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum,

Anonymus, Notary of King Béla: The Deeds of the Hungarians, edited, translated and annotated by M. Rady and L. Veszprémy, in: *Anonymus and Master Roger*, Central European Medieval Texts, Budapest–New York 2010.

Ammiani Marcellini, Rerum gestarum libri,

Berolini 1910–1915 *Извори за Българската историја*, Софија, 1958, 116–190; *Историја*, (превела М. Милин), Београд, 1998.

Constantine Porphyrogenitus,

De administrando imperio (=DAI), I–II, ed. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 19852.

Documente privind istoria României, Veacul XIII, C. Transilvania, I,

București 1951.

Fejér, G.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, III/2, IX/3, Buda, 1829, 1834.

Hazai okmánytár VI,

Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI, ed. A. Ipolyi, I. Nagy, D. Véghegy, Budapest, 1876.

Hurmuzaki, E.

1890 *Documente privitoare la Istoria Românilor I/2*, Bucuresci.

Magdics, I.

1888 *Rácskevei okmánytár*, Szekesfehervár.

Oláh Nicolaus,

Hungaria, in Adparatus ad historiam Hungariae, ed. M. Bél, Posonii, 1735.

Pesty, F.

1882 *Krassó vármegye története* III, Oklevéltár, Budapest.

Pesty, F., Magina, L. și Magina A.

2014 *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez* II (1430–1470), Cluj–Napoca.

Prisci, Fragmenta,

Ed. L. Dindorf, *Historici graeci minores* I, Lipsiae, 1870, 275–352, *Византијски извори за историју народа Југославије* I, 1955, 7–16.

Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281–1375,

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1, Budapestini 1887.

Sahillioğlu H.,

2002 *Топкари Сарayı Арşиви Н. 951–952 Тarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul.

Thallóczy, L. és Áldásy, A.

1907 *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest.

Theiner, A.

Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia I, Romae 1859 (Osnabrück 19682).

Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I, Zagrabiae 1863.

Бертрандон де ла Брокијер,

1950 *Путовање преко мора*, Београд: Научна књига.

Витковић, Г.

1887 Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша, *Гласник Српског ученог друштва* 67, Београд: I–CLVI, 1–519.

Византијски извори за историју народа Југославије (=ВИИНЈ), I,

обрадио Б. Ферјанчић, ур. Г. Острогорски, Београд 1959.

Новаковић, С.

1875 Српски поменици XV–XVIII века, *Гласник Српског ученог друштва* 42, Београд: 1–152.

КАРТОГРАФСКИ ИЗВОРИ

Der Temesvarer Bannat [1723–1725], 1: 1255000, Hadtörténeti Intézet és Múzeum [B IX a 1166]. <https://maps.hungaricana.hu/en/HTTTerkeptar/795/view/?pg=3&bbox=356%2C-4817%2C1493%2C-4230>.

Der Temeschwarer Banat [1763–1787]. <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-banat/>.

Hungary [1819–1869]. <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-hungary/>.

Habsburg Empire [1869-1887]. <https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey25000/>.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексић, М.

2004 Посткаролиншки мач из Банатског Брестовца, *Гласник САД* 20, Београд: 251–265.

Бабић, М.

1987 *Грнчарија турског времена (XVI-XIX в.) - урађена по ископавањима на Београдској тврђави и у Сремској Митровици до 1986., са методологијом обраде*, Магистарска теза, Универзитет у Београду.

Барачки, С.

1961 Сарматски налази из Вршца, РВМ 10, Нови Сад: 117–143.

1972 *Налази Сармата у јужном Банату*, каталог изложбе, Вршац: Народни музеј у Вршцу.

Барачки, С. и Гирић, М.

1975 *Накит Сармата у Банату са прегледом сарматских налазишта*, каталог изложбе, Вршац: Народни музеј Вршац.

Батистић–Попадић, Д.

1985 Рекогносцирање слива Надела у атарима Панчева, Старчева и Војловице, *Гласник САД* 2, Београд: 205–211.

1988 Долово-Циглана на делиблатском путу - средњовековни слој, *Гласник Народног музеја у Панчеву* 1, Панчево: 7–18.

Батистић–Попадић, Д. и Узелац, Ј.

1986 *Енеолит јужног Баната*, Панчево–Вршац: Народни музеј Панчево, Народни музеј Вршац.

Бикић, В.

1994 *Средњовековна керамика Београда*, Београд: Археолошки институт.

Брмболић, М.

1991 Средњовековна налазишта на подручју Народног музеја Панчево, *Гласник Народног музеја Панчево* 3, Панчево: 52–66.

1994 Порта манастира Војловице, ископавања 1993. године, *Гласник ДКС* 18, Београд 107–109.

1995 Манастир Војловица, археолошка ископавања 1994., *Гласник ДКС* 19, Београд 125–126.

Бугарски, Д., Богдановић, Ж., Давидовић, Р., Ђуричић, Ј., Царић, Н., Ахметовић–Томка, Д., Ђурђев, Б., Миљковић, Љ., Кицошев, С., Лазић, Л., Илић, Ј., Ђуричковић, В., Бугарчић, П., Јовановић, Г. и Марковић, С.

1996 *Општина Панчево*, Географске монографије војвођанских општина, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију.

Бугарски, И.

2009 *Некрополе из доба антике и раног средњег века на локалитету Чик*, Београд: Археолошки институт.

Буквић, Љ.

1994 Гава налази у јужном Банату, у *Културе гвозденог доба југословенског Подунавља*, ур. Н. Тасић, Београд: 39–44.

Букуров, Б.

1950 Три Бачке долине: Криваја, Јегричка и Мостонга, *Гласник Српског географског друштва* XXX/2, Београд: 77–86.

1975 *Физичко-географски проблеми Бачке*, Посебна издања 43, Београд: САНУ, Одељење природно-математичких наука.

1976 *Геоморфолошки проблеми Банатског Подунавља - одабрани радови*, Нови Сад: Матица Српска.

Васић, М.

2001 Осврт на налаз IV века из Старчева, *Зборник радова Народног музеја XVII/1*, Београд: 175–201.

Веселиновић, Л. Р.

1951 *Народни музеј у Панчеву*, Панчево: Народни музеј.

1969 Др Борислав Јанкулов, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 53, Нови Сад: 175.

Витезовић, М. С.

2012 Коштани пројектили са локалитета Старчево-Град, *Гласник САД* 28, Београд: 233–246.

Вранић, С.

2002 *Белегиш, Стојића Гумно - некропола спаљених покојника*, Београд: Музеј града Београда.

Гарашанин, Д.

1978 Праисторијско насеље Старчево, у *Неолит јужног Баната*, ур. Љ. Рељић, Панчево: 5–8.

Гарашанин, М.

1950 „Венера из Старчева”, *Научни зборник Матице Српске* 1, Нови Сад: 267–270.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д.

1951 *Археолошка налазишта у Србији*, Београд: Просвета.

Гачић, Д.

2005 *Миодраг Грбић (1901–1969), живот и дело, каталог изложбе*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада.

Грбић, М.

1933 Археолошка истраживања код Старчева у Банату, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* VI/3, Нови Сад: 421.

1939 Преисториско доба Војводине, у *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад: 47–60.

Грујић, Р.

1939 Духовни живот, у *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад: 367–414.

Давидовић, Р., Миљковић, Љ. и Ристановић, Б.

2003 *Рељеф Баната*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департаман за географију, туризам и хотелијерство.

Динић-Кнежевић Д.,

1988 Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске, *Зборник Матице српске за историју* 37, Нови Сад: 7–42.

Ђорђевић, В.

2000 Подаци о грнчарији IX–XI века у области Вршца, *Гласник музеја Баната* 9–10, Панчево: 19–63.

2010 *Археолошка налазишта и налази средњовековног периода на територији југозападног Баната*, *Магистарска теза*, Универзитет у Београду.

Ђорђевић, В. и Ђорђевић, Ј.

у припреми Хоризонти античког и касноантичког насеља “Циглана у Долову”. Ка утврђивању хронологије античког и касноантичког периода у Банату.

Ђорђевић, Ј.

2019 Насеља 5–7. века у Војводини, *Балкан, Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку, Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и јужне Европе – поглед кроз векове (20–26. маја 2014. г. Нови Сад, Београд)*, ур. И.О. Гавритухин, С. Трифуновић, Нови Сад: 319–347.

Ђорђевић, Ј. и Ђорђевић, В.

- 2005 Резултати археолошких истраживања вишеслојног локалитета Старо село у Идвору 2002–2004. године, *Гласник САД* 21, Београд: 251–280.
- 2007 *Омољица, средњовековна црква и гробље. Резултати археолошких истраживања 2005–2006, каталог изложбе*, Панчево: Народни музеј Панчево.
- 2015 Археолошка топографија Баната (Општина Панчево) – резултати у 2007. и 2008. години, *Гласник музеја Баната* 17, Панчево: 211–237.
- 2016 *Ливаде код Панчева. Средњовековна црква и некропола на енеолитској хумци. Резултати археолошких истраживања 2009–2014. године*, каталог изложбе, Панчево: Народни музеј Панчево.
- 2018 *Археолошка ископавања Народног музеја Панчево у 21. веку. Ретроспектива 2002–2017*, каталог изложбе, Панчево: Народни музеј Панчево.

Ђорђевић, Ј., Ђорђевић, В. и Радичевић, Д.

- 2006 Археолошка истраживања средњовековне цркве у Омољици: прелиминарни резултати, *Гласник САД* 22, Београд: 159–166.
- 2007 Средњовековна црква у Омољици: истраживања у 2006. години, *Гласник САД* 23, Београд: 187–192.

Ђорђевић, М.

- 1994 Налази некропола римског периода у југозападном Банату, *РМВ* 36, Нови Сад: 41–61.

Ердељановић, Ј.

- 1992 *Срби у Банату, насеља и становништво*, Нови Сад: Матица српска, Прометеј.

Живковић, М.

- 2008а Заштитна истраживања археолошког налазишта Град - Старчево, *Археолошки преглед*, (н.с.) 2–3, Београд: 11.
- 2008б Заштитна археолошка истраживања околине налазишта „Град” Старчево, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXII–XXIII*, Нови Сад: 107–126.

Живковић, М. и Јованов, Ј.

- 2017 *Претходна сондажна археолошка ископавања на простору будућих објеката у блоковима 21 и 22 (2010. године) и на траси приступног пута до мерне станице (2012. године) Рафинерије нафте Панчево*, Панчево: Завод за заштиту споменика културе у Панчеву.

Зечевић, Е.

- 1997 Преглед керамичког материјала са локалитета Град у Ковину, *РМВ* 39, Нови Сад: 185–197.

Зиројевић, О.

- 1984 *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт.

Јанковић, Ђ.

- 1997 Словенске особине касноантичких насеља у југоисточној Панонији, у *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии 3 (Этногенез и этнокультурные контакты Славян)*, Новгород 1996, ред. В. В. Седов, Москва: 362–375.

Јанковић, М. и Јанковић, Ђ.

- 1990 *Словени у југословенском Подунављу*, каталог изложбе, Београд: Музеј града Београда.

Јанкулов, Б.

- 1934 Преисторијско доба Војводине. I Камено доба, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* VII/1–3, Нови Сад: 1–63.
- 1935 Преисторијско доба Војводине. Бакарно доба Војводине, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* VIII/2, Нови Сад: 165–198.
- 1936 Преисторијско доба Војводине. Бронзано доба, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* IX/3, Нови Сад: 241–256.

1940 Халштатска и латенска налазишта у Војводини, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* XIII/3–4, Нови Сад: 225–250.

Јовановић, А.

1991 Споменик Херакловог култа из Старчева, *Гласник Народног музеја Панчево* 3, Панчево: 44–51.

Јовановић, Б.

1976 Тумули степске културе гробова јама у Подунављу, *Старинар*, н.с. XXVI/1975, Београд: 9–24.

Јовановић, Д.

2016 Бронзано и гвоздено доба, у *Археолошка топографија Баната 2. Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 335–336.

Јовановић, Д. и Јевтић, М.

2006 *Остава сребрних предмета са Жидовара*, Вршац: Градски музеј у Вршцу.

Јовановић, М.

2000 *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић.

Јоцић, С.

1991 Гроб моришке културе из Старчева, *Гласник Народног музеја Панчево* 3, Панчево: 3–10.

Катић, С.

2003 Кнежевачко Потисје под турском влашћу, у *Историја Новог Кнежевца и околине*, ур. В. Крестић, Нови Кнежевац: 135–209.

Ковачевић, Ј.

1977 *Аварски каганат*, Београд: Српска књижевна задруга.

Костић, З.

1988 Археолошка истраживања у цркви Манастира Војловица, у *Конзерваторско-рестаураторски радови на цркви манастира Војловица*, ур. М. Брмболић, Панчево: 19–21.

Кошћал, М., Менковић, Љ., Кнежевић, М. и Мијатовић, М.

2005 *Тумач за геоморфолошку карту Војводине 1:200.000*, Београд: Геозавод–Гемини.

Кошух, Б.

1995 Случајни налази аварских гробова у Панчеву, *Гласник музеја Баната* 6, Панчево: 58–67.

Крешин О.,

2012 Петровићев санџак, *Историјски часопис* 61, Београд: 129–143.

Крстић, А.

2006 Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век – прва половина 16. века), *Зборник Матице српске за историју* 73, Нови Сад: 27–55.

2010 Банат у средњем веку, у *Банат кроз векове: слојеви култура Баната*, зборник радова, ур. М. Матицки, В. Јовић, Београд: 65–90.

2016 Српски градови и тргови у угарској грађи из времена „Дуге војне“ (1443–1444), *Историјски часопис* 65, Београд: 113–146.

Мано–Зиси, Ђ.

1936 Отварање Музеја Кнеза Павла у Београду, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* IX/2, Нови Сад: 233–237.

Манојловић, В.

1989 Средњовековни укоп на локалитету Опово–Бели брег, *Гласник Народног музеја у Панчеву* 2, Панчево: 41–46.

Марковић, С. Б.

2000 *Палеогеографија квартара на територији Војводине*, Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду.

Матић, В.

1973 Манастир Војловица, *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 9, Нови Сад: 153–171.

Матић, В., Веиновић, М., Костић, З. и Фолић, Р.

1988 *Конзерваторско-рестаураторски радови на цркви манастира Војловица*, каталог изложбе, Панчево: Народни музеј Панчево.

Миятович, В.

2010 Могли ли сарматы стати земљедельцима на територији Бачки и Баната?, у *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов (Конференция 2, часть 2)*, Ред. А.М. Воронцов, И.О. Гавритухин, Тула: 181–190.

Митровић, Ј.

2013 Допринос Душана Карапанџића српској археологији на почетку XX века, *Зборник Народног музеја XXI/1*, Београд: 323–332.

Мошкова, М.Г.

1989 Среднесарматская культура, у *Стени европейской части СССР в скифо-сарматское время (Археология СССР)*, Ред. Б.А. Рыбаков, Москва: 177 – 191.

Надлачки, Л.

1936 Венера од Старчева, *Моравски археолошки гласник* 3, Ниш: 38–39.

Недељковић, З. и Станојевић, Н.

2008 Манастириште – Мајдан, *Археолошки преглед* (н.с.) 4/2006, Београд: 160–163.

Николић, Д. и Перић, С.

2012 Неолит и енеолит, у *Археолошка топографија Баната 1. Археолошка топографија општине Нови Кнежевац*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 337–340.

2016 Неолит и енеолит, у *Археолошка топографија Баната 2. Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 331–333.

Обломский, А. М.

2015 Археологическая культура сарматов–лимигантов, взгляд с востока, *Гласник САД* 31: 75–142.

2019 Археолошка култура Сармата – Лимиганата, поглед са истока, у *Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку, Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и јужне Европе – поглед кроз векове (20-26. маја 2014. г. Нови Сад, Београд)*, ур. И.О. Гавритухин, С. Трифуновић, Нови Сад: 167–218.

Пача, А.

2007 Срби и Мађари у Чанадском санџаку у другој половини 16. века, у *Српско-мађарски односи кроз историју, Зборник радова*, ур. З. Ђере, Нови Сад: 87–103.

Пашић, И.

2001 О датовању грнчарије 12–13. века из вршачких радионица, *Гласник САД* 17, Београд: 177–194.

2012 Антички период, *Археолошка топографија Баната 1. Археолошка топографија општине Нови Кнежевац*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 345–350.

2015 Насеље из античког периода у околини Шајкаша, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXVIII*, Нови Сад: 48–73.

2016а Насеље из II века н. е. у Бачкој, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXIX*, Нови Сад: 7–30.

2016б Рани средњи век, *Археолошка топографија Баната 2. Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 343–345.

2019 Сеоска насеља 1–5. века у Војводини: Структура насеља и врсте објеката, у *Балкан, Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку, Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и јужне Европе – поглед кроз векове (20-26. маја 2014. г. Нови Сад, Београд)*, ур. И.О. Гавритухин, С. Трифуновић, Нови Сад: 105–140.

Попадић, Д. Б.

1982 Војловица, Панчево – сарматска некропола, *Arheološki pregled* 23, Београд: 109–111.

Поповић, Д.

1955 Срби у Банату до краја 18. века. *Историја насеља и становништва*, Београд: Етнографски институт.

Прикић, М. и Јоанович, Ш.

1978 *Неолит јужног Баната са прегледом неолитских налазишта*, каталог изложбе, Панчево: Народни музеј Панчево.

Радичевић, Д.

2012 Историјат истраживања, у *Археолошка топографија Баната 1, Археолошка топографија општине Нови Кнежевац*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 23–31.

2016 Историјат истраживања, у *Археолошка топографија Баната 2, Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 21–30.

Радичевић, Д., Ђорђевић, В. и Ђорђевић, Ј.

2012а Средњовековно насеље на локалитету Најева циглана у Панчеву: Објекти X - почетка XI столећа, *Гласник САД* 28, Београд: 201–224.

2012б Позни средњи век, у *Археолошка топографија Баната 1. Археолошка топографија општине Нови Кнежевац*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 355–362.

2016 Позни средњи век, у *Археолошка топографија Баната 2. Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифуновић, Нови Сад: 347–358.

Радојчић, Н.

2013 *Златица у Омољици и Најева циглана у Војловици код Панчева. Керамички налази бронзаног доба*. Београд: Народни музеј.

Рашајски, Р.

1957 Сарматска лончарска радионица из Црвенке крај Вршца, *РВМ* 6, Нови Сад: 39–56.

1985 Гробни налаз бронзаног доба код Омољице, *Гласник САД* 2, Београд: 166–173.

1988 Бронзане оставе Панчева I, *Гласник Народног музеја Панчево* 1, Панчево: 19–24.

Секереш, А.

1998 Сарматска некропола Суботица – Верушић, *РМВ* 40, Нови Сад: 107–147.

Станојев, Н.

1989 *Некрополе X–XV у Војводини*, Нови Сад: Археолошко друштво Војводине.

1996 *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*, Нови Сад: Музеј Војводине.

2004 *Арача. Цркве, некропола, манастир*, Нови Сад: Музеј Војводине.

2015 *Раковац: Градина, Клиса*, Нови Сад: Музеј Војводине.

Стојковски, Б.,

2009 Арапски географ Идризи о јужној Угарској и Србији, *Зборник Матице српске за историју* 79–80, Нови Сад: 59–69.

Томовић, Г.

1997 Почечи насељавања Овче, *Годишњак града Београда* 44, Београд: 89–93.

Трбуховић, В.

1968а *Проблеми порекла и датовања бронзаног доба Србије*, Београд: Археолошки институт.

1968б Нека разматрања о стратиграфији на насељима бронзаног доба у Војводини, *Старинар*, н.с. XVIII, Београд: 175–180.

Трифунковић, С. (ур.)

2012 *Археолошка топографија Баната 1, Археолошка топографија општине Нови Кнежевац*. Нови Сад: Музеј Војводине, Покрајински завод за заштиту споменика културе.

2016 *Археолошка топографија Баната 2, Археолошка топографија општине Чока*. Нови Сад: Музеј Војводине, Покрајински завод за заштиту споменика културе.

Трифунувић, С.

- 1999–2000 Насеља Лимиганата и Словена у Банату и Бачкој, *Гласник САД* 15–16, Београд: 43–106.
 2016 Антички период, *Археолошка топографија Баната 2. Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифунувић, Нови Сад: 337–342.
 2019 Основне чињенице и проблеми дефинисања археолошке културе касноримског доба у панонском барбарикуму, у *Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку, Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и јужне Европе – поглед кроз векове (20-26. маја 2014. г. Нови Сад, Београд)*, ур. И.О. Гавритухин, С. Трифунувић, Нови Сад: 141–166.

Трифунувић, С. и Пашић, И.

2003 „Стари виногради” у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште, *Гласник САД* 19, Београд: 263–290.

Трифунувић, С., Ђуковић, М., Радичевић, Д. и Ђорђевић, В.

2016 Каталог, у *Археолошка топографија Баната 2, Археолошка топографија општине Чока*, ур. С. Трифунувић, Нови Сад: 31–328.

Трифунувић, С.

- 2010 Позднеантичне па-мятники на територији Бачки и Баната: сходство и вези са черняховској културом, у *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов (Конференция 2, часть 2)*, Ред. А.М. Воронцов, И.О. Гавритухин, Тула: 158–180.
 2017 Керамика, изготвена на ручном гончарном кругу, у култури лимигантов, *Раннеславјански мир* 19, Москва: 183–189.

Ђирковић, С.

- 1970 Прилози за историју Ковина у средњем веку, *Зборник за историју Матице српске* 1, Нови Сад: 83–86.
 1982 *Историја српског народа* II, (поглавља: „Српска властела у борби за обнову Деспотовине“ (373–389), „Српски живаљ на новим огњиштима“ (431–444), „Последњи Бранковићи“ (445–464), „Срби у одбрани угарских граница“ (465–478)), Београд: Српска књижевна задруга.

Христов, М.

2017 Насеље касног бронзаног доба код Банатског Двора, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXX*, Нови Сад: 7–31.

Шкриванић, Г.

1979 Идрисијеви подаци о југословенским земљама (1154), у *Monumenta cartographica Jugoslaviae* II, прир. Г. Шкриванић, Београд: 11–26.

Шмит, Р. и Бошковић, Ђ.

1939 Средњевијековни градови у Војводини, у *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад: 301–329.

Arandelović–Garašanin, D.

1954 *Starčevačka kultura*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Aupert, P.

1980 Céramique Slave á Argos (585 AP. J.C.), *Bulletin de Correspondance Hellenique Suppl.* VI, Paris: 373–394.

Bakić, Lj.

2015 Felix Milleker’s contributions to the study of the antiquities of Banat between the 1880’s and 1940’s, *Analele Banatului XXIII*, Cluj-Napoca: 429–434.

Bandović, D. A.

2019 *Miodrag Grbić i nastanak kulturno-istorijske arheologije u Srbiji*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu.

Batistić–Popadić, D.

1984–1985 Sarmatska nekropola Vojlovica–Pančevo, *PBM* 29, Нови Сад: 59–83.

Berkeszi, I.

1907 *Délmagyarország éremleletei*, *TRÉ* XXIII/1–2, Temesvárott: 1–49.

Boda, I. and Varga R.

2013 Archaeological research in the Banat region at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, *Archeovest* I, Szeged: 397–412.

Borovszky, S. (szerk.)

1911 *Torontál vármegye*, Budapest: Országos monografia társaság.

Brunšmid, J.

1904 Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 7/1, 30–97.

Bukvić, Lj.

1987 Die ältesten Hügelbestattungen im südlichen Banat, in *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode*, *Internationales Symposium Donji Milanovac*, Hrsg. D. Srejović, N. Tasić, Beograd: 83–85.

2000 *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad: SANU - Ogranak u Novom Sadu.

Bukvić, Lj. i Gačić, Đ.

1982 Vojlovica, Pančevo – bronzanodobne i Sarmatska nekropola, *Arheološki pregled* 23, Beograd: 43–44.

Clason, A.

1980 Padina and Starčevo: Game, fish and cattle, *Palaeohistoria* XXII, Groningen: 142–173.

Csánki, D.

1894 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Demian, N.

2012 The repertory of isolated monetary finds dated between 275 and 383 AD in the serbian Banat, in *Proceedings of the Regional Conference “Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy”*, ed. I. Pantović, Vršac: 195–206.

Duffy, P., Parditka, G., Giblin, J. and Paja, L.

2019 The problem with tells: lessons learned from absolute dating of Bronze Age mortuary ceramics in Hungary, *Antiquity* 93, 63–79.

Đorđević, V., Đorđević, J. and Radičević, D.

2005 New medieval archaeological researches in the region of Pančevo, *Banatica* 17, Reșița: 261–273.

Đorđević, J. and Đorđević, V.

2012 Preliminary Results of Archaeological Research at the Medieval Site of Starčevo-Livade 2008–2010, in *Proceedings of the Regional Conference „Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy”*, ed. I. Pantović, Vršac: 75–84.

Ehrich, R. W.

1977 Starčevo Revisited, in *Ancient Europe and the Mediterranean: studies presented in honour of Hugh Hencken*, ed. V. Markotić, Warminster: 59–67.

Engel, P.

1996a *A Temesvári és Moldovai szandzsák török kori települései (1554–1579)*, Szeged.

1996b *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*, Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

2001 *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York: I. B. Tauris.

Fewkes, J. V., Goldman, H. and Ehrich, W. R.

1933 Excavations at Starčevo, Yugoslavia, seasons 1931 and 1932, *Bulletin of American School of Prehistoric Research* 9, Old Lyme: 33–54.

Fischl, K. P., Kiss, V., Kulcsar, G. and Szeverényi, V.

2015 Old and new narratives for Hungary around 2200 BC, *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte* Band 12/II, Halle: 503–524.

Fodor P.,

1991 Ottoman Policy towards Hungary 1520–1541, *Acta Orientalia* XLV (2–3), Budapest: 271–345.

Foltiny I. és Korek J.

1946 A eseestói középkori templom és temetők, *Az Alföldi Tudományos Intezete Évkönyve* I (1944–1945), Szeged: 149–190.

Fotić A.,

2001 Yahyapaşa-oğlu Mehmed Pasha's Evkaf in Belgrade, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54/4, Budapest: 437–452.

Garašanin, M.

1983 Vatinska grupa, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV Bronzano doba*, ur. A. Benac, Sarajevo: 504–519.

Girić, M.

1968 Budžak-Livade, Idoš - nekropola srednjeg i poznog bronzanog doba, *Arheološki pregled* 10, Beograd: 28–29.

1971 *Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba* I, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

1987 Der Erforschung der äneolithischen Hügelgräber im nördlichen Banat, in *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode*, *Internationales Symposium Donji Milanovac*, Hrsg. D. Srejović, N. Tasić, Beograd: 71–76.

Gogâltan, F.

1998 Early and Middle Bronze Age Chronology in South–West Romania. General Aspects, in *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Presented at the Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia, 24–28 September 1997*, eds. H. Ciugudean, F. Gogâltan, Alba Iulia: 191–212.

2015 The Early and Middle Bronze Age Chronology on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin. Revisited after 15 Years, in *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş : 2–4 October 2014*, eds. R. E. Németh, R. Botond, Târgu Mureş: 53–96.

2018 Despre cronologia aşezărilor multistratificate ale epocii bronzului din Bazinul Carpatic. O privire retrospectivă a ultimilor 15 ani [About the chronology of the multi-layered settlements of the Bronze Age in the Carpathian Basin. A retrospective of the last 15 years], *Crisia* XLVIII, Oradea: 9–28.

2019 Despre cronologia absolută a bronzului târziu în estul Bazinului Carpatic, *Tyragetia serie nouă* XIII (XXVIII), Chişinău: 45–70.

Grbić, M.

1930 Bemalte Keramik aus Starčevo im Banater Donaugelände – Jugoslawien, u *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, pod. red. J. Kostrzewskiego, Poznan: 111–112.

Grumeza, L.

2014 *Sarmatian cemeteries from Banat (late 1st – early 5th centuries AD)*, Cluj–Napoca: Mega Publishing House.

Györfy, Gy.

1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* III, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Halasi-Kun, T.

1987 Keve County and the Ottoman Paņçova Nahiyesi, in *Between the Danube and the Caucasus, A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*, ed. Gy. Kara, Budapest: 105–151.

Hampel, J.

1881 (Intézetek és gyűjtemények.) A. n. muzeumi érem- és régiségtár 1881 ben (május–deczember), AÉ U.F. I, Budapest: 276–285.

Harding, A.

2017 Cornești-Iarcuri and the rise of mega-forts in Bronze Age Europe, in *Fortifications: Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe. International Conference in Timișoara, Romania from November 11th to 13th, 2015*, eds. B. S. Heeb, A. Szentmiklosi, R. Krause, M. Wemhoff, Berlin: 9–14.

Hänsel, B. und Medović, P.

1991 Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mosorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986–1990: Bronzezeit-Vörrömische Eisenzeit, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 72, Mainz: 47–204.

Horvát, F.

1975 Szer plébánia temploma és település középkori története, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1974/75–1, Szeged: 343–373.

Jovanov, J.

2012 Research, conservation and presentation of prehistoric archaeological sites on the example of the archaeological site Grad (Town) in Starčevo, in *Proceedings of the Regional Conference “Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy”*, ed. I. Pantović, Vršac: 11–17.

Jovanović, B.

1969 Vojlovica, tumul ranog bronzanog doba, *Arheološki pregled* 11, Beograd: 47–49.

Jovanović, D. and Molloy, B.

у припреми New Absolute Dates for Middle Bronze Age in Serbian Banat from site Vatin-Bela Bara.

Kenner, F.

1867 Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1864–1866) (IX. Fortsetzung.), u *Archiv für österreichische Geschichte* 38, Hrsg. Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien: 121–338.

Kislégghi, G. N.

1911 Torontál vármegye őstörténete, u *Torontál vármegye*, szerk. S. Borovszky, Budapest: 304–328.

Kovačević, J. i Dimitrijević, D.

1968 Ostrvo Sapaja, Stara Palanka, Grad – višeslojno utvrđenje, *Arheološki pregled* 10, Beograd: 111–116.

Kovrig, I.

1937 *A császárkori fibulák főformai Pannoniában*, Budapest.

Krstić, A.

2019 *Familiares of the Serbian despots in and from the territory of Banat (1411–1458)*, in *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*, ed. Zoltan Iusztin, Cluj–Napoca: 93–110.

Kulcsár, G. and Szeverényi, V.

2013 Transition to the Bronze Age: Issues of Continuity and Discontinuity in the First Half of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin, in *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*, eds. V. Heyd, G. Kulcsár, V. Szeverényi, Budapest: 67–92.

Marić, M.

2014 Encircled in water: Modelling watercourses of the late Neolithic – early Copper Age Vinča culture sites in the Danube region (c. 5300 – 4500 BC), *Quaternary International* 429: 54–63.

- Marić, M., Mirković–Marić, N., Molloy, B., Jovanović, D., Mertl, P., Milašinović, L. and Pendić, J.**
2016 New results of the archaeological excavations on the site of Gradište near Idoš: season 2014, *Гласник САД* 32, Београд: 125–153.
- Marović, M., Djoković, I., Pešić, L., Radovanović, S., Toljić, M. and Gerzina, N.**
2002 *Neotectonics and seismicity of the southern margin of the Pannonian basin in Serbia*, EGU Stephan Mueller Special Publication Series, 3, Munich.
- Medović, P.**
1987 Resultate der untersuchungen auf drei Grabhügeln in der Gemarkung des Dorfes Perles im mittleren Banat, in *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode, Internationales Symposium Donji Milanovac*, Hrsg. D. Srejović, N. Tasić, Beograd: 77–82.
- Menghin, O.**
1928 Ка праисторији вршачке области, *Старинар*, трећа серија 4, Београд: 15–29.
- Mesterházy, K.**
1970 Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád–kori Magyarországon, *Déri Múzeum évkönyve* (1968), Debrecen: 145–177.
- Mihajlović, D. V.**
2017 Borislav Jankulov, kultura sećanja i tumačenje praistorije I: rasiološki pristup plošlosti, у *Култура сећања на војвођанском простору*, ур. М. Самарџић, Нови Сад: 71–99.
- Milleker, B.**
1897 *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* I, Temesvár
1899 *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* II, Temesvár.
1906 *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* III, Temesvár.
1915 *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár: A Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat.
- Milleker, F.**
1937 Vorgeschichte des Banats, *Старинар*, трећа серија 12, Београд: 59–79.
1938 Vorgeschichte des Banats, *Старинар*, трећа серија 13, Београд: 102–166.
1940 Vorgeschichte des Banats, *Старинар*, трећа серија 15, Београд: 3–42.
- Milojčić, V.**
1950 Körös-Starčevo-Vinča, in *Reinecke Festschrift*, eds. G. Behrens, J. Werner, Mainz: 108–118.
- Molloy, B., Jovanović, D., Bruyere, C., Mertl, P., Bulotović, J., Marić, M., Mirković–Marić, N., Horn, C. and Milašinović, L.**
2020 A new Bronze Age mega-fort in south-eastern Europe: Recent archaeological investigations at Gradište Idoš and their regional significance, *Journal of Field Archaeology* 45, Boston: 293–314.
- Nicodemus, A.**
2014 *Bronze Age Economies of the Carpathian Basin: Trade, Craft Production, and Agro-Pastoral Intensification*, (A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy). University of Michigan, Ann Arbor.
- Nicodemus, A. and O’Shea, J.**
2015 From Relative to Absolute: The Radiometric Dating of Mures Culture Ceramics at Pecica-Santul Mare, *Arheovest* III, Szeged: 691–702.
- Nicodemus, A., Motta, L. and O’Shea, J.**
2015 Archaeological Investigations at Pecica “Șanțul Mare” 2013–2014, *Ziridava Studia Archaeologica* 29, Arad: 105–118.

O'Shea, J. M.

1992 A radiocarbon-based chronology for the Maros Group of southeast Hungary, *Antiquity* 66: 97–102. (<https://doi.org/10.1017/S0003598X00081084>)

2013 *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*, New York: Springer-Verlag.

O'Shea, J. M., Parditka, G., Nicodemus, A., Kristiansen, K., Sjögren, K.-G., Paja, L., Pálfi, G. and Milašinović, L.

2019 Social formation and collapse in the Tisza-Maros region: dating the Maros Group and its Late Bronze Age successors., *Antiquity* 93, 604–623. <https://doi.org/10.15184/aqy.2019.40>.

Ota, S.

2015 *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th–14th Centuries)*, Leiden–Boston: Brill.

Pálóczi–Horváth, A.

1975 Rakacaszend román kori templomának régészeti kutatása, *Múemlékvédelem* 19, Budapest: 146–150.

1984 A Rakacaszendi Református templom régészeti *Communicationes archaeologicae Hungariae* 1984, Budapest: 109–131.

Pavlović, S.

1969 Vojlovica, Pančevo - srednjovekovna nekropola, *Arheološki pregled* 11, Beograd: 229–231.

Pesty, F.

1880 *Az eltűnt régi vármegyék I*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Prikić, M.

1980 Omoljica, Pančevo - grob Tiszapolgar kulture, *Arheološki pregled* 21, Beograd: 34–35.

Rašajski, R.

1975 At, Vršac - Neolitsko naselje i nekropola bronzanog doba, *Arheološki pregled* 17, Beograd: 16–17.

1995 *Bibliografija radova Feliksa Milekera*, Vršac: Gradska biblioteka i Narodni muzej u Vršcu.

Radičević, D.

2013a Medieval Fortification in Dupljaja near bela Crkva (Southern Banat), *Studia Universitatis Cibiniensis*, (series historica) X/2013, Sibiu: 85–97.

2013b Medieval Settlement on the site of Crvenka near Vršac, *Banatica* 23, Reșița: 329–346.

Radičević, D., Đorđević, V. and Đorđević, J.

2011–2012 Mediaeval Settlement and Necropolis at Najeva Ciglana Site in Pančevo (Southwestern Banat): Excavations in 2003 and 2004, *Cercetări arheologice XVIII-XIX*, București: 79–121.

Reljić, M.

1973 Pedeset godina muzeja, u *Muzej. 50 godina Narodnog muzeja u Pančevu*, ur. Lj. Reljić, Pančevo: 7–26.

Rokai, P.

1969 Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 12-1, Novi Sad: 89–108.

Schmidt, R.

1939 Arheološka karta Vojvodine, u *Вojводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад.

Schwanfelder, A.

1892 A bresztovátzi rémai éremleletek (Egy adat a Bánság történetéhez.), *TRÉ VIII/1*, Temesvárott: 28–30.

Szamota, I. és Zolnai, Gy.,

1902–1906 *Magyar oklevél-szótár*, Budapest: Kiadva Hornyánszki Viktor könyvkereskedése.

Szalmári, I.

2002 Árpád-kori templom és temető Nagyszénás 2. sz. lelőhelyén, *Régészeti Kutatások Magyarországon* 1999, Budapest: 131–139.

2004 Középkori templomok kutatása Békés megyében, *AÉ* 129, Budapest: 195–213.

2005 *Békés megye középkori templomai*, Békéscsaba: Békésmegyei Múzeumok Igazgatósága.

Szekeres, L.

1993 *A kishorgosi templomrom ásatásáról*, Kanizsa.

1994 Hajdújárás–„Kővágó” (Egy Árpád–kori templomrom Szabadka határában), in *A kőkortól a középkorig, Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*, (Szerk.) G. Lőrinczy, Szeged: 463–470.

2004 Előzetes beszámoló a Szabadka-Kameniti-háton 2003–ban végzett ásatásról, *Museion* 4, Szabadka: 81–95.

Uzelac, J.

2002 *Eneolit južnog Banata*, Vršac: Gradski muzej u Vršcu.

Vaday, A. H. és Szőke Béla, M.

1983 Szarmata temető és Gepida sír Endrőd – Szujókereszten, *Communicationes archaeologicae Hungariae* 1983, Budapest: 79–132.

Valter, I.

1963 Az Ácsi református templom feltárása, AÉ 90, szám. 1, Budapest: 282–288.

Vida, T. und Völling, T.

2000 *Das Slawische Brandgräberfeld von Olympia*, Rahden: Verlag Marie Liedorf GmbH.

Vulić, N. et Grbić, M.

1937 *Corpus vasorum antiquorum*, Belgrade: Musée du Prince Paul, (dostupno na <https://www.cvaonline.org/>).

Zirojević, O.

2008 *Turci u Podunavlju I*, Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu.

Živković, M.

2005 Granice prostiranja i vertikalna stratigrafija arheološkog nalazišta Grad-Starčevo, *Banatica* 17, Reșița: 29–57.